

Csáji Attila

Hagyomány, megújulás – kultúránk vezérlő mezői

*Egy művész több évtizedes feljegyzéseinek rövid áttekintése
a nemzeti kultúrával kapcsolatban*

■ Egy hatalmas, mintegy tízméteres gyertya égett, lobogott hónapokon keresztül Koppenhága egyik központi terén, egy ház oldalán. Ez a vetített motívum – mely egyben egy ölelkező kettős spirál – animálódott, gyorsított folyamatban csonkig leégett, haldoklott, elhalt, elnyelte a sötét, majd a sötétből az elhamvadt gyertyacsonk újra lobbant, és visszaépült egy hatalmas méretű égő gyertyává. A „Visszatérés”-ben – ez volt a LUX EUROPEÁN 2002-ben bemutatott fényinstalláció című – egy irreverzibilis folyamat visszafordíthatóvá válik. Az egész 5 percig tartott – ami ismétlődött újra és újra.

A visszatérés feltámadás is, de vajon bír-e az ember olyan éltető erővel, amely képessé teszi erre a sötétből való újra lobbanásra és visszaépülésre?

Konrad Lorenz írja *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne* című munkájában, hogy századunkban a hagyományok lerombolása eljutott arra a kritikus pontra, amikor a fiatal generáció egy részének nem csupán nem sikerül azonosulnia az idősebbel, de azt kulturális értelemben sem képes megérteni. Úgy kezeli, mint egy idegen ellenséges csoportot és nacionalista gyűlölködést táplál iránta. *Ez a patalogikus jelenség a társadalom organikus létét teljesen szétzilálhatja s alapvető, önpusztító veszélyforrássá válik. Ez az önpusztító veszély a szellemi életben vajon nem jelentkezik? És mi történik akkor, ha ennek a generációnak ez a rétege komoly befolyáshoz, netán hatalomhoz jut? Az ökológusok arra is figyelmeztettek bennünket, hogy a civilizációnak az a formája, amiben élünk, látványos eredményeket produkál, de egyre látványosabb pusztulást is ígér. Gondolkodásunk, tevékenységünk, termelés-módunk stb. mélyreható önvizsgálata és átalakítása nélkül ökológiai katasztrófa fenyegeti a Földet – behatárolható időn belül. Önvizsgálatunk a 21. század elején a szellemi életre, s különösen a művészetekre is ki kell, hogy terjedjen.*

A művészetben belül is meglehetősen általánossá vált az értékorientáltság helyett az érdekorientáltság, a pancsolás

a szennyben, a jelentéktelenben, a felszínben. Az a szakadék, ami keletkezett a modern művészetek és a közönség között, nem pusztán a közönség bűne. A 19–20. század fordulójához hasonlóan eljutottunk ismét oda, hogy a vizualitás lényegi áramlatainak, a művészi tendenciák alapirányultságának változnia kell. Ez a változás nem pusztán a vizualitásban kell, hogy megtörténjen. Recsegnek-ro-pognak eddigi világunk eresztékei. Az euroatlanti kultúra magabiztos világuralma megtorpant. Azt, hogy a változást e világ ichtyoszauruszai hogyan értékelik, és egyáltalán észreveszik-e vagy sem, a változások szempontjából nem tekinthetjük perdöntőnek. A gazdasági, hatalmi átstrukturálódással paralel szellemi változás igényének bűvópatakjai is egyre több helyen törnek a felszínre.

Kultúránkon belül a vizuális innováció rendkívüli eredményeket hozott, de mint fétis megbukott. Érdemes felidézni egy olyan művész – Kepes György – véleményét, aki a 20. század szinte teljes egészét – nyitott emberként, cselekvő, hatékony résztvevőként – végigélte: „A formai forradalmak (a formákkal és technikákkal való játékos szeretkezések után) eljött az ideje az elmélyedtebb hűségeknek” – írja 1977-ben.

Az utolsó évtizedekben a formai megújulás, a vizuális kutatás egyre inkább a művészeteken kívüli területekre csúszott át: az elektronika, különösen az optoelektronika területére. Ezen a területen különösen fontossá vált a művészek-tudósok-technikusok közös tevékenysége. Mindez hasonló kérdésfeltevésre készített, mint a fényképezőgép elterjedése a 19. század utolsó harmadában. Akkor szembe kellett nézni többek között a természeti kép leképzésének, a tökéletes tárgyiasságnak és túlhaladásának a problémájával, ma a vizuális innováció robbanásszerű kiterjedésének idején a művészi újítás hangsúlya szorul korrekciókra.

Ismét alapkérdéssé vált a tradíció és az innováció viszonya. De az előjel megfordult. A megújuláshoz a tabula rasa helyett nélkülözhetetlenné vált az elfogadható

tradíciók felmutatása és az építés. Ma ehhez ugyanolyan bátorság kell, mint a század elején a megkövesedett bálványok ledöntéséhez. Ez a múlt századfordulón elindított folyamat a bálványoktól való megszabadulás helyett az értékek szétzilálásába torkollott, és a gigantikus bálvány, Mammon diadalt ül.

Új szemléletek, megközelítési formák felbukkanása és küzdelme a tradicionális megközelítésekkel civilizációnk egyik velejárója. Szemléletek torzulnak el, formálódnak át, múlnak ki végelgyengülésben, és keletkeznek folyamatosan abban a tropikusan burjánzó szemléleti vegetációban, melyet civilizációnk létrehozott, s melybe világunk belesodródott. Minden életképes vegetáció velejárója a folyamatosság és a külvilág kihívásaira adandó meg-megújuló válasz. Azt a szemléletet, mely a tradíciók eleven láncolataként mutatja be a művészeteket – ezen belül a képzőművészeteket –, ma is elfogadhatjuk, különösen kisebb egységek, egy-egy nemzet vagy régió művészetének a bemutatásánál.

Egy-egy nemzet kultúráján keresztül kommunikál legteljesebben a külvilággal, de egyben saját környezetének is biztosítja azt a termékenyítő élőszoövet-talajt, mely továbbélését szolgálja. Természettudományi példával élve: *a DNS a sejteknél viszi át az örökletes tulajdonságokat sejt-ről sejt-re. Hasonló meghatározó szereppel bír a kultúra, mely az alapjellegzetességeket – folyamatos megújulásban és megőrzésben – örökíti át nemzedékről nemzedékre.* Korántsem véletlen, hogy a távlatokban gondolkozó gyarmatosítók nem elégszenek meg az anyagi javak kifosztásával, hanem a kultúrát is megszállják, s ennek egyre erőteljesebb befolyásával próbálják megroggyantani az összetartozást, s végső soron megfosztani az adott közösséget identitásától. Egy közösség szétzúzása leghatásosabban így történhet. Történelmünk tanít minket erre, különösen az utolsó fél évszázad. Tanít arra is, hogy a gyarmatosítás nemcsak tankokkal történhet, hanem média-túlhatalommal vagy pénzzel is. Globális méretekben egy mozaikokra hullott világ könnyebben manipulálható. Ebben nincs szükség nemzeti művészetekre. Holott egy-egy nemzet fennmaradásának biztosítója a kultúra.

Különösen a 20. század eszmetörténetét és eseményeit követően az egyes nemzetek művészetének emblematikus megfogalmazása rendkívül kockázatos feladat. Nehezen lehet vállalkozni rá. Mégis megkerülhetetlen. A téma megközelítésére érdemes újra a természettudományokból kölcsönvenni egy jellegzetesen 20. századi részecskefizikai fogalmat: a *vezérlő mező* fogalmát. Eszerint az anyagnak van egy potenciális állapota, ez számos lehetőséget magába foglal, de az anyagnak – elemi ré-

Tekintsünk át a felsoroltakat!

1. *Az eltérő tendenciákra való egyidejű nyitottság.* A magyar művészet főként ennek köszönheti rendkívüli gazdagságát. Egyszerre s csaknem ugyanolyan intenzitással fordul a Nyugat – az euroatlanti kultúra – megújuló eredményei és Kelet, az őskultúrák szemléletének létstabilizáló továbbélése felé. Meggyőződésem, hogy mindez olyan intenzitással, mint a magyaroknál, Európa egyetlen népénél sem figyelhető meg. Ennek következménye egy spektrális gazdagság, ami szinte páratlan. Nemesgyzer ugyanabban az emberben küzd meg e kettőség. Gondoljunk Adyra, Bartókra, Csontváryra, Hamvas Bélára vagy Veszelszky Bélára. Csontváryban és Hamvasban a Kelet, Veszelszkyben a Nyugat győzött – de gyökereit ő sem tagadta meg soha. Fontos itt megjegyezni, hogy a győzelem iránya korántsem az emberi kvalitás kérdése. És a küzdelemnek korántsem kell „eldőlnie”.

2. *Az individuális elszántság és sokrétűség* – amely összefügg történelmünkkel, elsősorban szabadságküzdelmeinkkel. Valószínűleg ebből fakad az autonóm érték a teremtő személyiségek sokasága, képzőművészetünk rendkívüli gazdagsága. Ha csak az elmúlt jó másfél évszázad képzőművészetét veszem, valóban burjánzó szellemi vegetációra lelünk: Izsó Miklós kirobbanó, szilaj szabadságszeretete, Szinyei fény-színeinek önnön zsenije forrásából merítő úttörő jelentőségű korszerűsége, Ferenczy Károly – és a nagybányaiak – a természeti látványt újra-értelmező iskolateremtő ereje, Rippl-Rónai posztimpresszionizmusa, vidéki Magyarországnak dekoratív derűje, Mednyánszky László portréinak megrázó tekintetéből sugárzó, a megalázottakkal és megszmorítottakkal együtt érző miszticizmusa, Csontváry képein a természet elemi erőit felsorakoztató teljességteremtő monumentalitás, a gulácsyi szelídségű nakonxipáni álmvilág, Nemes Lampérth gesztusainak tragikus energiát árasztó lendülete, a mattis-teutsch-i már-már nonfiguratív expresszivitás, Kassák szervezőkészsége, Moholy-Nagy László profetikus fényfestő elhivatottsága, Kepes nemzedékeket útra bocsájtó megértő bölcsessége, Vajda a valóság felszínét-bőrét letépő döbbenete, komor „anatómia” szintézise, Veszelszky Béla atonális természetlátása, s rajtuk kívül még jó néhányan: Egrý István, Medgyessy, Tóth Menyhért, Amerigo Tot, Schöffner, Vasarely, Kornis, Jakoby, Hantai Simon, Schaár Erzsébet – és könnyen folytathatom a sort –, mind-mind egyetemes érték, amely jelzi ezt az individuális sokrétűséget. A magyar művészet soha nem volt olyan színes és sokré-

szecskeknek – van egy vezérlő mezeje, mely materializációját meghatározza. Ilyen a kulturális közeg is, amelyben élünk. Ha a magyar kultúra vezérlő mezőit keressük, én a következőkben vázolnám fel őket:

1. az eltérő tendenciákra való egyidejű nyitottság;
2. individuális elszántság és sokrétűség, mely áttételesen szabadságküzdelmeinkkel is összefügg;
3. kultúránk és történelmünk stroboszkópszerűsége;
4. a tradíciók katalizáló ereje;
5. kultúránk asszimilációs és empátiaképessége – rendkívüli érzékenységgű nyelvünk, mely által pl. a világirodalom nem egy remeke szinte magyar alkotássá formálódik.

tű, mint a 20. században. Ez az iszonyú megrázkódtatásokkal terhes tragikus történelmi korszak a magyar tudomány és művészet szempontjából sikerszázad.

3. *Múltunk stroboszkópszerűsége.* Ha a magyar történelemre vagy művészettörténetre visszatekintünk, hatása szinte *stroboszkópszerű*. Éles felvillanások, magukkal sodró fellángolások és tragikus, sötét szakaszok követik egymást. A szaggatottság történelmünk, kultúránk egyik alaptulajdonságává vált, és ez a szaggatottság visszahat tevékenységünkre is. Még ott is érzéketlenné vakíthat és homályt teremthet, még azokon a területeken is újrakezdünk valamit, ahol lehetőség lenne az értékek felmutatására, a folytatásra.

Ugyanakkor ebben a periodicitásban, melyben a létünkért folyó küzdelem energiaemésztő szakaszait a kiemelkedő művekké nemesedő teremtőerő felemelő időszakai követik, az adott időszakok elmúltán bekövetkező történelmi viharok a szerves épülés időszakaiba is szaggatottságot vihetnek. Ezek összehatásaként létrejövő megvalósulási szaggatottságból fakad a következő jelenség: *nálunk sokszor* – megjelenésekor – *idegenszerűbb a korszerű*, mivel hiányzik a rávezető szakasz. Ebből fakad valami kimért tartózkodás. Így voltunk hajdan a barokkal a törökdúlás körüli időkben – a megmaradásunkért való küzdelemmel voltunk elfoglalva –, és a barokk jó darabig a Habsburg-uralom és az ellenreformáció eszközének tűnt, korántsem oktanul. Később mégis szervült ez az „idegenként” megjelenő formavilág, szervült, még a paraszti-kisnemesi építészetbe-tárgykultúránkba is, vizuális kultúránk kiiktathatatlan részévé formálódott, kedves vidéki városaink otthonos környezetévé. Hasonló példákat még lehetne sorolni. Erre a periodicitásra sem tekinthetünk mereven, hiszen a háborúban sem feltétlenül hallgatnak a múzsák, s a teremtő erő váratlanul tör fel egy-egy komor időszakban is – de ezek a felvillanások is a stroboszkópszerűséget sugallják.

4. *A tradíciók katalizáló ereje.* Páratlanul gazdag népművészetünk és talányos ősmúltunk katalizáló ereje is szerves része a kulturális vezérlő mezőnek. Az utóbbi nincs alávetve a tudomány pillanatnyi álláspontjának – kétségtelenül előfordul nem egy esetben, hogy délibábokat kerget mámorosan –, de termékenyítő ereje a művészet területén így is lehet, sőt van. Történelmünk szaggatottságával, tomboló viharaival paralel él a folyamatosságot elősegítő és ezt újra és újra biztosító *tradíciók mába érő, élő-katalizáló ereje.* Ezzel az éltető erővel számos kiemelkedő művésznünk élt és él Bartók Bélától Kós Károlyon keresztül Makovecz Im-

rég. Újítás és hagyomány tudatosan összefonódik náluk. Fontos munkásságukban a megőrzés, de a művekben rejő és belőlük sugárzó éltető erő még lényegesebb.

5. *Kultúránknak nagy az asszimilációs képessége.* A szerzés nem pusztán idő kérdése – mint a barokk esetében –, hanem egyben az igény teremtő megélése is. Ha ez az igény sorvadozó, felrákosodhatnak az idegen testek. Az utóbbi évtizedekben különösen gyakran volt megfigyelhető ez – s az értékelést is kisiklatta. Ezek után paradoxonnak tűnhet, ha a magyar kultúra fenntartóinak és továbbteremtőinek különösen erős *empátiaképességét* tartom az újabb, a 20. századra különösen jellemző vezérlő mezőnek az asszimilációs képességen belül. Ez is hozzájárult képzőművészetünk egyedi gazdagságához – gondoljunk pl. a plein-airként induló nagybányai iskola rendkívül sokszínű folytatására, amely meggyőzően bomlott ki a Magyar Nemzeti Galéria 1996-os emlékkiállításán, és gondoljunk a kiemelkedően érzékeny, szinte magyar nyelven született versként értékelhető világirodalmi remek fordításaira – legnagyobbjaink sem találtak méltóságukon alulinak. Ez a befogadókészségünket növelte. Az elmúlt évtizedek súlykoló, információs mazzatolása gyakran az ellenkezőjét állította.

Ez az asszimilációs képesség is hozzájárult kultúránk termőtalajában rejő éltető erő növeléséhez.

A *nemzeti művészet* esetében se vesszünk el a hagyomány és a lelemény vad vitájában vagy a mesterségesen felszított népies–urbánus vitában, hanem próbáljuk elősegíteni az egymásra találást. Erre tanít az élet is. A koncepció dogmává párolt, tradicionális igazságnak feltüntetett merevség az értékelésnek ugyanúgy akadály, mint a kritikátlan behódolás az „egyenirányúsított fejlődésnek”. Az utolsó évtizedekben Távól-Kelet s tágabban Ázsia előretörésének, dinamikájának egyik meghatározó titka a hagyomány és a lelemény egymásra találása. A magyarság is rendkívül összetett hagyományokkal rendelkezik, ezek segíthetik a megújulást, új életerő fakasztását, de csak akkor, ha nem egyedül üdvözítő agresszív dogmaként tekintünk rájuk.

Makovecz Imre szellemiségével rokon az őrzésnek és a megújulásnak az az együttes igénylése és megvalósítása, ami ebben az esetben is példamutató. Korántsem egy közepszerű és rövidlátó szemlélet konzerválására van szükség, hanem spirituális megújulásra, a *hagyomány és az újítás természetes harmóniájának a keresésére*. Ebben a spirituális megújulásban a szakralitás is új értelmet nyerhet, ha az alkotó nem zárkózik el a transzcendentális vágyak feltörésétől. Az egyik elsődleges feladat: megerősíteni azt a gondolkodást, létszemléletet, mely segít túllépni a bényi-

tó jellegű „lemaradáskomplexuson”, a fetiszizált megújuláskultuszon és az újtól való elzárkózáson egyaránt.

Eddig döntően a nyugati „tükörreflexek” érvényesítése működött a magyar médiák és „szakértők” értékelésében a művészetekkel kapcsolatban. A gyors kapcsolódást, igazodást tekintették korszerűnek, az úgynevezett meghatározó véleményformálók úgy képzelték, az euroatlanti civilizációban ezt várják el tőlünk, s ennek az elvárásnak kell megfelelnünk. Ez az egyetlen meghatározó fejlődési irány dogmájára épül, mely szerint az euroatlanti vagy a nyugat-európai út az abszolút mérce. Ma ezzel kapcsolatban nem pusztán kételyek merültek fel, de megerősödött a felismerés, hogy ennek a dogmának legkarakterisztikusabb értékeink esnek áldozatul. Elfogadása, s az ebből fakadó túlzott igazodási igény nagymértékben hozzájárult az értékelési torzuláshoz. Nem a művészet, s ezen belül a magyar művészet, hanem elsősorban az értékelők válságát jelzi ez is. Azok a művészek, akik belső iránytűjükre hallgatva járták útjukat, csak akkor értékelték, ha útjuk összeesett a jelzett mércével. Határozottabban kell vállalnunk önmagunkat, és érzékenyebbé kell válnunk belső értékeink felismerésére. Csak így őrizhetjük meg a magyar művészet spektrális összetételének rendkívüli gazdagságát, és gyarapíthatjuk tovább. *Nem egy vizuális és szellemi ellenforradalom bozóttüzeit* kell gyűjtogatni, hanem a megújulást segítő életerő forrásait kell keresni.

A nemzeti kultúrán belül képzőművészetünk egyik kulcskérdése a Kortárs Művészeti Múzeum megfelelő szellemben történő vezetése. A Kortárs Művészeti Múzeum célja az lehet, hogy bemutassa, melyek azok a helyi értékek, amelyekkel a magyarság gazdagítja a világ vizuális kultúráját, attól függetlenül, hogy a lépéstartás mítoszából születtek-e, a tradicionális értékekhez való ragaszkodás sugallta-e őket, vagy más forrásból erednek. És függetlenül attól is, hogy a Kárpát-medence vagy a világ mely táján jöttek létre. Az egyetemes magyar kultúrában való gondolkodás jelenünk és jövőnk egyik legfontosabb kihívása. Ez a múzeum ennek a gondolkodásnak elősegítőjévé, továbbfejlesztőjévé, kitűnő eszközévé válhat. Az értékek bemutatásával meg kell erősítenie önismeretünket, ami segíthet túllépni „lemaradáskomplexusunkon”. Egyaránt le kell vetkőznünk a fetiszizált megújuláskultuszt és az újtól való elzárkózást. Ha a feladatot a magyarság egyetemességében közelítjük meg, teljesítése alkalmassá tehet bennünket arra is, hogy a nemzet szellemi egyesítését szolgáljuk, összetartozását erősítsük.